

СУТНІСТЬ І МЕТОДИ ОПТИМІЗАЦІЇ ОПОДАТКУВАННЯ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 4(23), с. 87–91

Розглянуто сутність поняття “оптимізація” на рівні держави і суб’єкта господарської діяльності та використання методів і концепції системної оптимізації оподаткування для підвищення ефективності економіки України.

У всесвітній практиці державного регулювання економіки одним з найважливіших засобів впливу вважають систему оподаткування, тобто сукупність передбачених податків та обов’язкових платежів, що застосовуються державою, а також принципів, форм і методів установа, зміни, відміни, сплати та контролю за податками.

Зростання кількості платників податків та видів платежів від юридичних і фізичних осіб, що мають різну форму власності, застосовують різні системи оподаткування (наприклад, загальну або спрощену), не вирішує проблеми поповнення бюджету та стабільної роботи суб’єктів господарської діяльності.

Проблема полягає у тому, що, зважаючи на постійний дефіцит бюджету, держава прагне досягти оптимальної величини його поповнення за рахунок збільшення податкових зборів, а платники намагаються платити оптимальну для них величину податків, тобто “віддавати” якомога менше, застосовуючи для цього різні методи “мінімізації” податкового тягаря. Як бачимо, погляди держави і платників податків щодо їх оптимізації не збігаються, а відсутність налагодженого механізму контролю обумовлює податкові правопорушення, вихід значної частини економіки від оподаткування у “тіньову економіку” і означає виникнення непримиримих суперечностей у всьому економічному механізмі оподаткування.

Одним із засновників становлення податкової системи можна вважати А.Сміта. Він стверджував, що піддані держави зобов’язані брати участь у покритті видатків уряду відповідно до доходів,

які отримує кожний з них під охороною держави. Сформульовані А. Смітом принципи оподаткування мають дещо спрощене викладення, але залишаються актуальними і сьогодні.

Економічна природа податків визначає їх об’єкти та функції. Одні автори називають фіскальну, регулюючу, стимулюючу та розподільчу функції податків. Інші виявляють такі функції податків: фіскальну, стимулюючу, регулюючу та контрольну. Якнайкраще поєднання усіх різновидів функцій, принципів, форм та методів відповідно до обраної податкової політики держави є необхідною умовою застосування ефективної податкової системи.

Кейнсіанський варіант фіскальної політики передбачає, що її об’єктом є сукупний попит. Держава, впливаючи фіскальними заходами на сукупний попит, залежно від фази економічного циклу стимулює або стримує економіку. Прихильники теорії економіки “пропозиції” переконані в тому, що заходами фіскальної політики можна впливати не лише на попит, а й на пропозицію, а вплив фіскальної політики на сукупну пропозицію досягається через податки. На їхню думку, за визначених умов зменшення рівня оподаткування до певної межі може викликати збільшення ВВП і, як наслідок, податкових надходжень до бюджету. Ця гіпотеза була висунута видатним економістом Артуром Лаффером. До цієї теорії звертаються такі сучасні економісти, як Л. Соколовський, В. Капітоненко, І. Гусаков, Е. Балацький, С. Лондар та ін. [10].

У загальному визначенні процес вибору найкращого варіанта рішення з можливих,

приведення системи в найкращий стан відображає поняття “оптимізація” (від лат. *optimum* — найкраще) [8]. “Оптимізувати” — це надавати чому-небудь оптимальні, сприятливі властивості. Термін “оптимізація” часто вживається саме для характеристики цілей фінансового планування та прийняття управлінських рішень з оподаткування.

Оптимізація оподаткування — це складна сукупність відносин з перерозподілу фінансових потоків усіх учасників системи на різних рівнях: міждержавному, державному, на рівні юридичних і фізичних осіб. Але стратегічні цілі кожного з учасників відносин у сфері оподаткування суперечать один одному. Щоб окреслити межі “оптимального оподаткування”, порівнюємо існуючі серед науковців та практикуючих фахівців, податківців підходи до визначення змісту “податкової оптимізації”.

У чинному законодавстві України проблема оптимізації податкових платежів розглядається переважно через максимізацію макроекономічних показників надходжень до бюджету. Крім того, значна увага приділяється питанням запобігання мінімізації оподаткування суб’єктів господарювання шляхом застосування схем мінімізації податкових зобов’язань. В актах уряду дії щодо мінімізації податкових зобов’язань від здійснення господарської діяльності фактично ототожнюються з протиправними діями з ухилення від оподаткування, з вивезенням капіталів за кордон, а також відмиванням коштів через офшорні зони. Кабінет Міністрів України як суб’єкт правотворчості негативно оцінює мінімізацію податкових зобов’язань і використання офшорних зон, вживає заходів для недопущення такої діяльності [9]. Вірно зазначив у зв’язку з цим М. Азаров: “Треба врешті-решт навчитися відрізняти схеми мінімізації податкових зобов’язань від схем ухилення від сплати податків. Протистояти мінімізації, яка дозволена законом, є справою безглуздою та шкідливою” [1].

Досліджуючи проблему легального зниження розмірів податкових платежів, деякі автори для опису оптимізації оподаткування використовують терміни “мінімізація податків” і “податкове маневрування”. В. Кашин вважає, що “мінімізація податків являє собою специфічні форми планування діяльності і розміщення засобів платника податків з метою максимального скорочення податків, що при цьому виникають” [3]. Такий підхід платників податків, коли оптимізація ототожнюється з мінімізацією, критикує Ю. Іванов та відмічає: “якщо буквально розуміти цей термін,

здається, що ідеальним варіантом буде нульове значення податкових зобов’язань, яке може бути досягнуто у тому числі за умов повного припинення господарської діяльності” [2].

Для вирішення суперечностей економістами було розроблено концепцію системної оптимізації, тому що “найкращий вибір” є неможливим у принципі. М. Моїсєєв писав: “Перший сумнів у нас зародили самі економісти-оптимізатори: ніхто з них не зміг пояснити, що таке оптимальний план”. Метою цієї концепції є пошук не “найкращого” варіанта, а задовільного, обґрунтованого, раціонального, розумного рішення за рахунок складання переліку істотних факторів оптимізації, їх вимірювання, встановлення критеріїв та формування системи взаємозалежних відносин [13; 14].

Отже, пошук варіантів дій та методів, коли різні інтереси мають бути погоджені на взаємовигідних засадах та оптимізовані в єдиному фінансово-економічному механізмі оподаткування, є актуальним завданням для підвищення ефективності економіки України. А визначення сутності поняття “оптимізація оподаткування” на рівні держави і суб’єкта господарської діяльності необхідно передусім для вдосконалення методів оподаткування операцій.

Система оподаткування, виконуючи фіскальну функцію державного регулювання, надає можливості утримувати податки та використовувати кошти держбюджету для регулювання ділової активності суб’єктів господарської діяльності та вирішення соціальних питань і включає:

- дискреційну політику, що призначена протистояти циклічним коливанням економіки та складається зі стимулюючої та рестриктивної;
- недискреційну політику, що ґрунтується на автоматичній стабілізації економіки.

У період спаду, депресії доцільною є стимулююча фіскальна політика, що включає в себе підвищення державних витрат, зниження податків і приводить до дефіциту бюджету.

У період бума та інфляції застосовується рестриктивна фіскальна політика, що включає зниження державних витрат, підвищення податків і приводить до надлишку держбюджету.

Багатокритеріальне поняття “оптимізації” не можна виражати категоріями “мінімізація” або “максимізація”. Ефективне рішення при наявності протилежних критеріїв оптимізації існує на їх перехресті, де формується так звана область компромісів, або область Парето.

За концепцією системної оптимізації при застосуванні економіко-математичних методів один з критеріїв визнається найважливішим, а інші відіграють роль додаткових. Впорядкування заданої множини критеріїв та послідовна оптимізація по кожному з них відбувається методом послідовних уступок та зведенням критеріїв до одного шляхом введення вагових коефіцієнтів. За умов використання економіко-математичних методів оптимізація означає покращання одних показників за умов, що інші при цьому не погіршуються. У множині Парето немає жодної точки оптимуму. Відповідно до концепції системної оптимізації вибір оцінюється у подвійному вимірі, тобто не як “найкращий”, а тільки або задовільний, або незадовільний [13]. Тобто для оптимізації оподаткування ця концепція повинна враховувати одночасно інтереси держави і платників податків.

Використовуючи опубліковані дані статистичних довідників, Рахункової палати, Кабінету Міністрів, можна прослідкувати, що податковий тягар, який встановлено державою для найбільш матеріалоємних галузей, був надмірним і не дозволяв виробничим структурам вести нормальну економічну діяльність. Внаслідок незбалансованої податкової політики з'явилися такі негативні явища:

- не стимулювався розвиток підприємницької активності;
- найбільш важливі і великі (пріоритетні з позиції держави) виробництва автоматично були відсторонені від прибуткових сфер діяльності, що призвело до банкрутства та зміни власника;
- не оновлювались виробничі потужності та поступово приходили до занепаду;
- податковий тягар стимулював прагнення уникнути від оподаткування та розвиток тіньового сектора економіки.

Найбільш проблемними на сьогодні є непрямі податки, а саме податок на додану вартість (ПДВ). Він фактично нараховується на витрати підприємства та знижує конкурентоспроможність товарів вітчизняного товаровиробника на внутрішньому ринку.

Навіть спрощена система оподаткування, що має метою стимулювання і підтримку малого та середнього бізнесу, фактично використовується як легальна форма ухилення від податкового тягаря. Наприклад, Юровський пропонує схему розщеплення підприємства на співдружність приватних підприємців — фізичних осіб з річним

доходом 500 тис. грн для переходу на спрощену систему оподаткування як один з методів мінімізації оподаткування та збереження виробничого потенціалу підприємства.

Тобто застосування різноманітних методів оптимізації оподаткування залежить від того, яку позицію передбачається досліджувати — з позиції економічного суб'єкта — джерела податків, або держави — отримувача податків.

З метою оптимізації діючої податкової системи багато економістів вважають найбільш доцільним застосування методів макроаналізу. Кількісний метод забезпечує оптимізацію величин окремих податкових ставок та сукупного податкового навантаження юридичних і фізичних осіб. Він спрямовується на розрахунок максимально раціональних податкових ставок у межах діючого фіскального механізму. Кількісний метод не передбачає зміни діючої системи оподаткування, може використовуватись для коригування кількісних фіскальних параметрів та зумовлює використання широкого діапазону різноманітних мікро- та макроекономічних методів і моделей.

Оцінка фіскальної політики з точки зору держави має два аспекти: з одного боку, вона впливає на виробничу активність економічної системи, а з іншого — на наповнення доходної частини держбюджету. Суперечність цих двох аспектів у тому, що політика оподаткування, ефективна з точки зору другого критерію, може бути зовсім неефективною з точки зору стимулювання економічної активності суб'єктів господарської діяльності. Дослідження в рамках одного з аспектів підтверджують неоднозначний результат з точками відхилення. Це свідчить про нелінійну залежність обсягів виробництва та податкових надходжень від податкового навантаження і зумовлює необхідність виконання конкретних розрахунків параметра ефективності за кривою Лаффера. Таким чином, функціональна залежність податкових доходів держави від рівня податкового навантаження зображується параболою з точкою максимуму. У загальному випадку ця крива математично описується рівнянням [5]

$$f(\chi) = \lambda \chi^\alpha \times (1 - \chi)^\beta, \quad (1)$$

де λ , α , β — коефіцієнти, які задають форму кривої; χ — сукупна податкова ставка; $f(\chi)$ — обсяг бюджетних податкових надходжень.

Основна ідея Лаффера полягає в тому, що за умови зростання податкової ставки від 0 до 100 %

податкові надходження спочатку збільшуються від нуля до певної максимальної величини, а потім зменшуються знову до нуля. Значення оптимальної сукупної податкової ставки χ_0 , за якої досягається максимум кривої бюджетних надходжень, визначається рівнянням [5]

$$\chi_0 = \alpha \div \beta. \quad (2)$$

Податкова ставка оптимальна, якщо сукупна номінальна податкова ставка χ_0 , яка характеризує відносини податкової системи із податковим середовищем, дорівнює податковій ставці χ_0 — максимуму кривої бюджетних надходжень. В іншому випадку ці відносини характеризуються слабким ($\chi < \chi_0$) або надмірним ($\chi > \chi_0$) податковим навантаженням на економічне середовище [5].

Концепцію кривої Лаффера доцільно застосувати до усієї маси податків та зборів, тобто “сукупного податкового навантаження”. А усереднений показник податкового навантаження можна розуміти як долю податкових надходжень в консолідований бюджет держави в об’ємі валового внутрішнього продукту (ВВП). Якщо податкові ставки перевищують рівень кривої Лаффера, починається небезпечна зона зниження бюджетних надходжень. Це призводить до зниження виробничої діяльності, а більшість видів активної підприємницької діяльності виводиться в тіньовий сектор економіки, що, у свою чергу, знижує базу оподаткування.

В Україні з жовтня 2008 р. спостерігається різке зниження темпів зростання ВВП і одночасно падіння промисловості. Такі результати свідчать не тільки про вплив всесвітньої економічної кризи, а й про наслідки застосування неефективної податкової політики.

Світовий досвід свідчить, що впродовж останніх століть частка національного доходу, яка розподіляється державами за допомогою податків у переважній більшості країн, стало зростала як за рахунок розширення податкової бази, так і завдяки збільшенню податкових ставок [7]. Крім того, дослідження структури податків країн з розвинутою ринковою економікою виявляють зміни, зумовлені поглибленням інтеграційних зв’язків: відносна частка непрямих податків зменшується, частка прямих податків, особливо на прибуток, збільшується [6].

Порівнюючи максимальні ставки основних податків різних країн за останні декілька років з діючими в Україні, І. Топалова робить висновок, що “Україна загалом є державою швидше із се-

редніми або помірними, ніж високими ставками оподаткування” [12]. Але порівняння розміру окремих податкових ставок без урахування сукупного податкового навантаження різних категорій платників нагадує нам визначення середньостатистичного рівня температури хворих у всій лікарні.

Доцільне використання методів бухгалтерського і податкового обліку, економічного аналізу для оцінювання сукупного податкового навантаження окремого суб’єкта підприємницької діяльності з урахуванням галузі, регіону та організаційно-правової форми господарювання. Реальне податкове навантаження на підприємства, які платять всі податки, за окремими оцінками, складає 60–70 % [11]. Це насамперед стосується пріоритетних з позиції держави підприємств, що є основними наповнювачами дохідної частини бюджету. Їх стабільність та сталий розвиток є запорукою державної незалежності та ефективності економіки України. За умов несприятливої державної фіскальної політики такі підприємства не спроможні оновлювати виробничі потужності та поступово приходять до занепаду. Водночас поряд з ними розвиваються суб’єкти господарської діяльності середнього та малого бізнесу окремих нематеріальних галузей, що застосовують спрощену систему оподаткування, мають можливості мобільно використовувати легальні схеми мінімізації оподаткування та забезпечують передусім фінансову незалежність засновників. Але відрахування цих платників податків складають незначну частку у структурі дохідної частини держбюджету України.

Таким чином, концепція системної оптимізації оподаткування дає змогу покривати загальнодержавні фінансові потреби наповнення бюджету за рахунок забезпечення ефективного розвитку окремих суб’єктів господарської діяльності шляхом визначення економіко-математичними методами області компромісів оптимального оподаткування (області Парето), використання концепції кривої Лаффера та інших економіко-статистичних методів та моделей. Крім того, необхідно застосовувати економіко-правові методи, норми вітчизняного та міжнародного законодавства, методи бухгалтерського та податкового обліку з аналізом їх взаємозв’язку та впливу на сукупне податкове навантаження суб’єктів підприємницької діяльності з урахуванням галузі, регіону та організаційно-правової форми господарювання.

Література

1. Азаров М. Я., Кольга В. Д., Онищенко В. А. Все про податки: Довідник / За ред. М. Я. Азарова. — К.: Эксперт-Про, 2000. — 490 с.
2. Иванов Ю. Оптимизация в налоговом планировании // Бухгалтерия. Налоговое планирование: пути снижения налоговых рисков и оптимизация налогообложения. — 2005. — № 9. — С. 13–19.
3. Кашин В. А. Международные налоговые соглашения. — М.: ИМО, 1983. — 182 с.
4. Крисоватий А. І., Кізіма А. Я. Податковий менеджмент: Навч. посіб. — Тернопіль: Карт-бланш, 2004. — 304 с.
5. Лондар С. Л. Моделирование параметров взаимодействия податкової системи з економічним середовищем // Регіональна економіка. — 2002. — № 1. — С. 219–227.
6. *Налоги*: Учеб. пособие / В. В. Буряковский, В. Я. Кармазин, С. В. Каламбет, О. А. Водолазская; Под ред. В. В. Буряковского. — Днепропетровск: Пороги, 1998. — 642 с.
7. *Налогообложение: теории, проблемы, решения* / В. П. Вишневский, А. С. Веткин, Е. Н. Вишневская и др.; Под общ. ред. В. П. Вишневского. — Донецк: ДонНТУ, ИЭП НАН Украины, 2006. — 504 с.
8. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / РАН; Ин-т русского языка им. В. В. Виноградова. — 4-е изд., доп. — М.: Азбуковник, 1999. — 944 с.
9. Про заходи щодо недопущення мінімізації податкових зобов'язань, вивезення капіталів за кордон, а також відмивання коштів через офшорні зони: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 липня 2005 р. № 271-р.
10. Соколовский Л. Е. Подходный налог и экономическое поведение // Экономика и математические методы. — 1989. — Т. 25, вып. 4.
11. Стоев В. Л. Оптимізація оподаткування та поліпшення фінансово-економічного стану підприємств // Держава і регіони. — 2006. — № 3. — С. 301.
12. Топалова І. Оптимізація оподаткування прибутку підприємств // Персонал. — 2008. — № 1. — С. 35.
13. *Экономико-математические методы и прикладные модели: Учеб. пособие для вузов* / В. В. Федосеев, А. Н. Гармаш, Д. М. Дайитбегов и др.; Под ред. В. В. Федосеева. — М.: ЮНИТИ, 1999. — 391 с.
14. Яцкевиц В. В. Проблема “меж зростання” і системна оптимізація // Економіка України. — 2006. — № 3. — С. 4–12.

За умови використання загальної концепції системної оптимізації оподаткування, концепції кривої Лаффера, економіко-правових методів, методів обліку та інших мікро- та макроекономічних методів і моделей загальнодержавні потреби наповнення дохідної частини бюджету покриваються при забезпеченні ефективного розвитку окремих суб'єктів господарської діяльності.

При условии применения всеобщей концепции системной оптимизации налогообложения, концепции кривой Лаффера, экономико-правовых методов, методов учета и других микро- и макроекономических методов и моделей общегосударственные потребности наповнения доходной части бюджета покрываются при обеспечении эффективного развития отдельных субъектов хозяйственной деятельности.

Under condition of using general conception of taxation's system optimization, Laffer's conception of curve, economic-law methods, accounting's methods and the other micro and macroeconomics methods and the models, nation-wide requirements of the lucrative part budget's filling cover with the ensuring of effective development of the individual subjects of the economical activity.

Надійшла 5 вересня 2009 р.